

سال سوم، شماره ۳، پیاپی ۸، پاییز ۱۳۹۹

www.qpjournal.ir

ISSN : 2645-6478

بررسی تشبیه تفضیل در غزلیات سعدی

زهرا دهقانی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۰۹

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۵/۰۴

(از ص ۹۲ تا ص ۱۰۵)

DOR : <https://dorl.net/dor/20.1001.1.26456478.1399.3.3.6.0>

چکیده

مهمترین و پرکاربردترین مقوله علم بیان، تشبیه است که به انواع مختلفی تقسیم می‌شود و تشبیه تفضیل از مهمترین نوع آن است. این مقاله با نگاهی تازه به پژوهش در باب تشبیه تفضیل در غزلیات سعدی می‌پردازد و یازده ساخت و شیوه‌های نوسازی این نوع تشبیه که از جمله تشبیه مضمّر، منفی و سلبی، استغنا و ... می‌باشد را با آوردن شواهد معرفی می‌کند. در نهایت نیز کلام را با بیان ارتباط محتوای غزل و تشبیه تفضیل و کارکردهای زیباشناسی آن به پایان می‌برد. سخن آخر آنکه تشبیه تفضیل در غزل‌های سعدی از روش‌های نوسازی تشبیهات مبتذل می‌باشد که بیشتر در خدمت وصف معشوق به کار رفته است و غزل‌های پایان یافته به صامت‌های "ی"، "ت" و "د" توانایی بیشتری در بکارگیری شگرد بیانی تشبیه دارد.

واژه‌های کلیدی: تشبیه، تشبیه تفضیل، نوسازی تشبیه، غزلیات سعدی

مقدمه

تعریف شعر از مباحثی است که پیوسته دغدغهی شاعران و حتی برخی از نویسندگان بوده است و هر کدام از دیدگاهی به تفسیر و تعریف آن پرداخته‌اند. (زرین کوب، ۱۳۶۸: ۱۸۴) «یکی از صورت‌گرایان روسی، شعر را رستاخیز کلمه خوانده است و درست به قلب حقیقت دست یافته، زیرا در زبان روزمره، واژگان طوری به کار می‌روند که

^۱ - کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سلمان فارسی کازرون. کازرون، ایران. ایمیل: z.dehghani946@gmail.com

اعتیادی و مرده‌اند و به هیچ روی توجه ما را جلب نمی‌کنند ولی در شعر، و ای بسا که با مختصر پس و پیش شدنی، این مردگان زندگی می‌یابند» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۱: ۱۵) با این وجود بلاغیون تخیل را یکی از ارکان اصلی شعر دانسته‌اند. (زرین کوب، ۱۳۷۲: ۴۸) و جوهر شعر را تخیل می‌دانند. (طالبیان، ۱۳۷۸: ۴۳)

در رابطه ناگسستگی شعر و تشبیه، ادیبان از سده‌های گذشته تاکنون نوشته‌اند، در این میان شاعران هریک براساس نوع پرورش فکری و اثرپذیری از محیط و زمانه خود و بهرمندی از انواع گوناگون خیال و آفرینش تصاویر نو، کوشیده‌اند تا شعر خود را شاعرانه‌تر جلوه دهند. (علوی، ۱۳۵۴: ۷۹)

به وسیله‌ی تشبیه مشروط، تفضیل، عکس، مضمّر، تشبیهات مبتدل، نو می‌شوند و در این گونه خیال‌های شعری عنصر اغراق یا ادعا غلبه دارد و در صورتی که از پایه‌های ذوقی و هنری برخوردار باشند می‌تواند جنبه خیالی موضوع را وسعت بیشتری دهد. (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۰: ۷۰)

یکی از انواع نوسازی، تشبیه تفضیل می‌باشد. در کتب بلاغت عرب از تشبیه تفضیل نشانی نیست، اما درمیان بلاغیون ادب فارسی از دیرباز شناخته بوده است. گرچه در کتاب ترجمان البلاغه به صراحت لفظ تشبیه تفضیل نیامده است اما می‌توان گفت نویسنده‌ی کتاب، از تشبیهی با ویژگی‌های تشبیه تفضیل آگاه بوده است، زیرا آنچه او تشبیه مرجوع عنه می‌نامد، در حقیقت نوعی از تشبیه تفضیل است، همچنین رشیدالدین وطواط نیز یک قرن پس از ترجمان البلاغه، در حدائق السحر، از تشبیه تفضیل سخن به میان آورده است. (مجد، ۱۳۹۰: ۲۶)

تشبیه تفضیل، نسبت به انواع دیگر تشبیه، ارزش زیباشناختی و هنری زیادی دارد؛ زیرا آشنایی‌زدایی و هنجارگریزی شاعر در این نوع بسیار محسوس‌تر می‌باشد، ادیبان هرکدام به نوبه‌ی خود این صور خیال را به گونه‌ای توصیف و تعریف کرده‌اند از جمله: تشبیه تفضیل آن است که مشبه را به چیزی تشبیه کنند و سپس از گفته خود عدول کرده، مشبه را برمشبه‌به ترجیح نهد. (شمیسا، ۱۳۷۵: ۵۰)؛ آن است که بعد از تشبیه چیزی به چیزی، وجه تفضیل مشبه بر مشبه‌به بیان شود. (رازی، ۱۳۷۳: ۳۱)؛ این صنعت چنان باشد که شاعر چیزی به چیزی مانند کند، باز از آن برگردد مشبه را بر مشبه‌به ترجیح و تفضیل نهد. (وطواط، ۱۳۶۲: ۱۰۶)؛ دکتر طالبیان آورده است که: «این تشبیه نوعی از تشبیهات شاعرانه است که مخیل‌تر از دیگر انواع است و ذهن را از سویی به سوی دیگر می‌برد و درگیرودار تامل و تفکر، به برتری مشبه می‌انجامد. تشبیه تفضیل خود راهی است برای دخل و تصرف و بدیع جلوه دادن بیشتر تشبیهات پیشینیان.» (طالبیان، ۱۳۷۸: ۱۰۶)؛ «آن است که شاعر بعد از تشبیه چیزی به چیزی، وجه تفضیل و برتری و ترجیح مشبه را بر مشبه‌به، پیدا کند.» (تاج الحاوی، ۱۳۸۳: ۳۹)

ساخت و ویژگی‌های تشبیه تفضیل

این مقاله به بررسی یکی از عوامل نوسازی در شعر، یعنی تشبیه تفضیل در غزلیات سعدی پرداخته است. تشبیه تفضیل در شعر سعدی با توجه به بافت کلام، اضممار، شرط و تجاهل العارف و ... دارای ساخت‌های متعددی است که در دوازده گروه دسته‌بندی می‌شود.

ساخت‌های یافت شده در این پژوهش به شرح زیر است:

۱. **در قالب تشبیه تفضیل:** آوردن تشبیه تفضیل در ساخت تشبیه مضمّر یکی از خصوصیات تصویرپردازی می‌باشد. شاعر با این شیوه در شعر نوآوری و ایجاد زیبایی می‌کند و در کالبد تشبیهات مرده، جان تازه می‌دمد. از آنجا که در تشبیه مضمّر نیاز به تفکر و تعقل فراوان است، بنابراین هم فعالیت ذهن و هم لذت هنری آن در اوج می‌باشد. این ساخت بیشترین کاربرد را در ساختهای تفضیلی شعر سعدی دارد، مانند:

بر ماجرای خسرو و شیرین قلم کشید شوری که در میان منست و میان دوست
(سعدی، ۱۳۷۲: ۷/۹۱)

مشبه، عشق من و یار و مشبه‌به، ماجرای خسرو و شیرین است. شاعر ضمن تشبیهی مضمّر، رابطه‌ی عاطفی و عاشقانه‌ی خود را فراتر و عالم‌گیرتر از ماجرای خسرو و شیرین می‌داند.

شرمش از روی تو باید آفتاب کاندر آید بامداد از روزنت
(همان: ۳/۱۴۴)

روی معشوق به صورت مضمّر و نهانی به آفتاب تشبیه شده و آنگاه بر آفتاب تفضیل داده شده است. در بیت زیر این تصویر با زیبایی هرچه تمام‌تر آمده است.

از بوی تو در تاب شود آهوی مشکین گر باز کنند از زلف تو تابی
(همان: ۲/۵۱۷)

مشبه، زلف معشوق و مشبه‌به آهوی مشکین می‌باشد که به صورت نهانی بوی معطر زلف معشوق بر آهوی مشکین برتری داده شده است و یا در بیت:

شمعی به پیش روی تو گفتم که بر نکنم حاجت به شمع نیست که مهتاب خوش‌تر است
(همان: ۳/۶۸)

چهره‌ی معشوق به صورت نهانی به مهتاب تشبیه شده و از شمع نورانی‌تر به تصویر کشیده شده است.

۲. **در قالب تشبیه مشروط:** تشبیه مشروط و تفضیل هر دو بر تفضیل دلالت می‌کند؛ زیرا شرطی که در تشبیه مشروط می‌باشد سبب تفضیل تشبیه می‌گردد، در واقع رابطه تشبیه تفضیل و تشبیه مشروط، عموم و خصوص مطلق می‌باشد. در اشعار سعدی، ادات شرط همواره به صورت واضح به کار نرفته است، بلکه آن چنان در بافت کلام جاگرفته است که خواننده چندان ملتفت وجود ادات شرط در بیت نمی‌گردد، گاهی نیز ابیات مشروط بدون ادات شرط تنها از معنی بیت درک می‌شود؛ مانند:

بالا سرو بوستان رویی ندارد دلستان خورشید با رویی چنان مویی ندارد عنبری
(همان: ۴/۵۴۲)

در واقع وجود دو شرط " روی دلستان و موی عنبرین " سبب مبالغه در تشبیه سرو و خورشید به معشوق گردیده است و یا:

پندارم آهوان تتراند مشک ریز
لیکن به زیر سایه طوبی چریده‌اند
(همان: ۴۱۲۲۵)

برتری معشوق نسبت به آهوان تتر تنها مشروط به مصرع دوم " چریدن در زیر سایه طوبی " می‌باشد.
گر کسی سرو شنیدست که رفتست اینست
یا صنوبر که بناگوش و برش سیمینست
(همان: ۱/۸۷)

۳. در قالب تشبیه منفی و سلبی: تشبیه زمانی که از نوع تفضیل باشد به صورت منفی می‌آید. شاعر گاهی با جابه‌جا کردن جایگاه معروف مشبه و مشبه‌به و آوردن قید یا فعل منفی برای تاکید فروتر بودن مشبه‌به، بر معنای تشبیه تفضیل می‌افزاید. در واقع در این دو نوع تشبیه، یک امر عام به یک امر خاص تشبیه می‌شود یا حتی به صورت مبالغه امر خاص را فراتر از آن امر عام می‌داند که این خصوصیات از نشان‌های تشبیه عکس نیز می‌باشد؛ مانند بیت زیر که هیچ سروی را همچون معشوق خود نمی‌داند.

نپندارم که در بستان فردوس
بروید چون تو سروی بر لب جوی
(همان: ۲/۶۲۹)

و یا:

هیچ بلبل نداند این دستان
هیچ مطرب ندارد این آواز
(همان: ۱۲/۳۱۱)

کدام گل به روی تو ماند اندر باغ
کدام سرو که با قامت سرآفرزد
(همان: ۶/۱۸۵)

سرو خرامان چو قد معتدل نیست
آن همه وصفش که می‌کنند به قامت
(همان: ۵/۱۴۳)

سرو با قامت زیبای تو در باغ
نتواند که کند دعوی هم‌بالایی
(همان: ۳/۵۰۳)

کدام سرو سهی راست با وجود تو قدر
کدام غالیه را پیش خاک پای تو بوست
(همان: ۸/۹۱)

۴. در قالب تشبیه مرجوع عنه: اصطلاحی است که محمدبن عمر رادویانی ذکر کرده و در توضیح آن گفته است، « این چنان بودی کی شاعر از تشبیه کرده باز ایستد و چیزی ثابت کرده را نفی گرداند به قلب بر سبیل مبالغت.»

(رادویانی، ۱۳۸: ۱۵۵) این گونه از تشبیه، آن است که شاعر پیش از آن که چیزی را به چیزی، شباهت دهد، به خاطر مبالغه در تشبیه، آن را نفی کند؛ مانند بیت زیر که شاعر، معشوق خود را به سرو و ماه تشبیه کرده و آنگاه از نظر خود بازگشته است و اذعان دارد که سرو رفتاری و ماه گفتاری چون تو ندارد.

سرو را مانی، ولیکن سرو را رفتاری نه ماه را مانی، ولیکن ماه را گفتار نه
(همان: ۱۰/۱۱۷)

و یا:

یا رب آن رویست یا برگ سمن یارب آن قدست یا سرو چمن
بر سمن کس دید جعد مشکبار در چمن کس دید سرو سیمین
(همان: ۱-۲/۴۴۴)

در دو بیت فوق شاعر روی معشوق خود را به برگ سمن و قدش را به سرو چمن تشبیه کرده و آنگاه از تشبیه خود منصرف شده است و مشکبار و سیمین تن بودن معشوق را بر سمن و سرو تفضیل داده است.

توان گفتن به مه مانی ولی ماه نپندارم چنین شیرین دهانست
(همان: ۷/۱۰۸)

و آن سرو که گویند به بالای تو باشد هرگز به چنین قامت و رفتار نباشد
(همان: ۹/۲۰۱)

۵. تشبیه استغنا: طی تقسیم‌بندی در کتاب *غزلان الیهند*، از میرغلامعلی آزاد بلگرامی، تشبیه استغنا به عنوان تشبیه مستقل به شمار آمده است و در واقع این نوع تشبیه را باید یکی از ساختهای تشبیه تفضیل به شمار آورد. تشبیه تفضیل چنین توصیف شده است: «و آن چنان باشد که استغنا حاصل شود از مشبه‌به، به وجود مشبه.» (آزادبلگرامی، ۱۳۸۲: ۴۵)

نگذرد یاد گل و سنبلم اندر خاطر تا به خاطر بود آن زلف و بنا گوش مرا
(همان: ۲/۱۶)

مشبه، زلف و بنا گوش و مشبه‌به، گل و سنبل است.

به تماشای درخت چمنش حاجت نیست هرکه در خانه چنو سرو روانی دارد
(همان: ۱۷۴/۲)

دگر نبات نخرد مشتری به هیچ یکبار اگر تبسم، همچون شکر کنی
(همان: ۳/۶۲۰)

۶. تشبیه ترقی: این نوع تشبیه در کتاب *غزلان الیهند* در زیر مجموعه‌ی فصلی به نام (در بیان صنایع مخترعه‌ی مولف) آمده است، اگرچه به عنوان تشبیه‌ی جدا از تشبیه تفضیل مورد بررسی قرار گرفته است اما، ما آن را یکی

از ساختهای تشبیه تفضیل در نظر گرفته‌ایم که: «عبارت است از این، تشبیه دهد متکلم مشبه را به چیزی پس رجوع کند از آن و تشبیه دهد به چیزی دیگر که بهتر است از مشبه به اول به وجهی.» (آزادبلگرامی، ۱۳۸۲: ۱۰۱) مثلاً در بیت:

چو سرو در چمنی راست در تصور من چه جای سرو که مانند روح در بدنی
معشوق بر سرو تفضیل داده شده
(همان: ۲/۶۰۳)

است. در واقع با

آوردن مشبه به دوم، میان مشبه و مشبه به اول رابطه‌ی تفضیلی برقرار می‌شود و یا:
در سرو و مه چه گوئی ای مجمع نکوئی تو ماه مشکبوئی، تو سرو سیم ساقی
(همان: ۷/۵۸۸)

که معشوق بر سرو و مه تفضیل داده شده است.
گویند قمری بود، کس از من نپسندد گویند قمری بود، کس از من نپسندد
(همان: ۵/۲۶۱)

۷. در قالب تشبیه تفضیل استخدام: «عبارت است از اینکه تفضیل داده شود شیء واحد یا اشیاء متعدده بر اشیاء متعددی مندرجه در لفظ مشترک.» (آزادبلگرامی، ۱۳۸۲: ۱۰۱) گاهی شواهد مثال این ساخت به تشبیه مضمیر نیز شباهت دارد.

از آن ساعت که دیدم گوشوارش زچشمانم بیفتادست پروین
(همان: ۳/۴۷۵)

که گوشواره‌ی معشوق بر پروین (ثریا) تفضیل داده شده است.
یا در بیت:

دختران مصر را کاسد شود بازار حسن گرچه یوسف پرده بردارد به دعوی روی تو
(همان: ۲/۴۸۵)

روی معشوق بر زیبارویان مصر برتری یافته است.
مغان که خدمت بت می‌کنند در فرخار ندیده اند مگر دلبران بت رو را
(همان: ۵/۱۹)

که دلبران بت رو بر بت فرخار تفضیل داده شده است.

۸. تفضیل تعبیر: «آن بر دو قسم است؛ یکی این که سرزنش کرده شود شخصی بنابر میل او جانب مفضل علیه با وجود مفضل و دوم این که سرزنش کرده شود شخصی که می‌پندارد خود را افضل از دیگری و حال آن که

آن دیگر افضل از کسی که افضل است از آن شخص.» (همان: ۴۸-۴۷)؛ باید توجه شود که در این حالت با سرزنش شدن شخصی که خود را افضل می‌پنداشته است معنای برتری و تشبیه تفضیل دریافت می‌شود، مانند:

ماه و پروین از خجالت رخ فرپوشد، اگر
آفتاب آسا کند در شب تجلی روی تو
(همان: ۵/۴۸۵)

چنانکه در بیت بالا ماه و پروین از ادعای برتری خود در مقابل معشوق شرمسار و خجالت زده هستند.

اگر نه سرو که طوبی برآمدی در باغ
خجل شدی چو بدیدی قد خرامانت
(همان: ۶/۱۴۸)

حتی طوبی هم از ادعای برابری و برتری در مقابل معشوق شرمسار است، سرو که دیگر جای خود دارد.

اگر کساد نرخ شکر بایدت دهن بگشای
ورت خجالت سرو آرزو کند بخرام
(همان: ۳/۳۵۸)

۹. آنگاه که شاعر قصد خود را تشبیه نمی‌داند: در حقیقت این عملکرد ترفندی است تا مشبه بر مشبه‌به تفضیل و برتری داده شود؛ بدیهی است که غنای تخیلی و زیباشناختی این قسم بسیار قابل توجه است. (مجد، ۱۳۹:۲۶۷)

تشبیه روی تو نکنم به آفتاب
کاین مدح آفتاب نه تعظیم شان توست
(همان: ۳/۵۶)

۱۰. گاهی نیز وجه شبه به صورت تفضیلی می‌آید: در این صورت مشبه بر مشبه‌به تفضیل و برتری خواهد داشت:

از گل و ماه و پری در چشم من زیباتری
گل ز من دل برد یا مه یا پری؟ نی، روی تو
(همان: ۴/۰۴۸۵)

وجه شبه "زیباتر" که به صورت تفضیلی در بیت آمده است سبب شده که مشبه (معشوق) بر مشبه‌به (گل و ماه و پری) تفضیل داده شود.

مه گرچه به چشم خلق زیباست
تو خوبتری به چشم و ابرو
(همان: ۴/۴۷۸)

مشبه، چشم و ابرو با وجه شبه خوبتر بر مه برتری یافته است.

هرگز نشنیده‌ام که بادی بوی گلی از تو خوشتر آورد
(همان: ۵/۱۸۱)

گر می به جان دهندت بستان که پیش دانا
ز آب حیات بهتر خاک شراخانه
(همان: ۴/۴۹۵)

۱۱. گاهی تشبیه تفضیل به یاری شگرد بیانی تجاهل العارف، حاصل می‌شود: زمانی که این شگرد با تشبیه تفضیل آمیخته می‌شود، سبب مبالغه در تشبیه می‌گردد و مهمترین ره آورد آن، مبالغه در اوصاف برتری معشوق است.

گلست آن یا سمن یا ماه یا روی شبست آن یا شبه یا مشک یا بوی
(همان: ۱/۶۲۹)

در واقع شاعر رخ معشوق خود را چون سمن و ماه و گل و موی او را چون شب، شبه و مشک می‌بیند و هربار حیرت زده از تشبیه خود آن را فراتر و زیباتر از قبل توصیف می‌کند.

کس چنین روی ندارد، تو مگر حور بهشتی وز کس این بوی نیاید، مگر آهوی تناری
(همان: ۴/۵۶۶)

این توئی یا سرو بستانی به رفتار آمدست یا فلک در صورت مردم به گفتار آمدست
(همان: ۱/۵۲)

تشبیه تفضیل در غزلیات سعدی ۳۱۰ بار تکرار شده است که گویای این امر است که، به نسبت هر دو غزل یک تشبیه تفضیل در غزل‌های او وجود دارد. تشبیه تفضیل در ساخت تشبیه مضمّر با بسامد ۲۷٪ بیشترین شواهد مثال را به خود اختصاص داده است. باید متذکر شد، در مواردی یک بیت همزمان در دو نوع از ساختهای تشبیه تفضیل قرار گرفته است که این خود از قدرت و توانایی‌های سعدی در توصیف می‌باشد. در جدول زیر فراوانی کاربرد ساختهای تشبیه تفضیل در غزلیات سعدی نمایان است.

نوع ساخت	تعداد ابیات
تشبیه مضمّر	۸۵
تشبیه تفضیل استخدام	۱۹
تشبیه تفضیل شی علی نفسه	۶۴
تشبیه تفضیل تعییر	۳۸
تشبیه تفضیل استغنا	۴۰
تشبیه تفضیل ترقی	۱۴
تشبیه مرجوع عنّه	۱۰
تشبیه منفی و سلبی	۴۸
تشبیه مشروط	۲۶
تجاهل	۳۸
وجه شبه تفضیلی	۱۲
ایجاد تشبیه بدون قصد ایجاد تشابه	۱

سازگاری تشبیه تفضیل و محتوا

از آنجا که شعر مورد پژوهش از جمله اشعار غنایست، بیش از هر عنصر دیگر توجه خواننده معطوف به عاشق و معشوق می‌باشد در نتیجه سعدی با مهارت خاصی از تشبیه تفضیل برای وصف معشوق بهره جسته است، در واقع در می‌یابیم تشبیه تفضیل سعدی جز در موارد اندکی که درباره‌ی عاشق و طبیعت است، جمال معشوق را وصف می‌کند و اوصاف جمال معشوق را برتر از همه هستی می‌داند، آن گونه که او سرحد تمام زیبایی‌ها می‌باشد. اگر کسی شبیه او باشد، جمال او در آئینه است و در عالم کثرت هیچ موجودی نمی‌تواند به میزان زیبایی و جمال معشوق دست یابد. بدین سان که شاعر از این شگرد بیانی برای بیان برتری معشوق استفاده کرده است.

تشبیه تفضیل	ساخت‌های تفضیلی
-------------	-----------------

تشبیه تفضیل تعبیر	تشبیه تفضیل استخدام	تشبیه ترقی	تشبیه مشروط	تشبیه مضمّر	مشبه‌به	مشبه
۱۴	۱۳	۱۵	۳۰	۶۴	هلال، آفتاب، سرو، نرگس، گل، شمع، ستاره، صبح، ماه و پروین، ماه و خور، ارغوان و یاسمن، گلستان، شیرین، حور، نبات، لعل، فرشته، صنوبر، نهال، زنبور، شقایق دختران، مصر، طاووس،	معشوق
	۱				عنبر و گل، عبیر، نسیم صبح، بوی بهشت	نفس معشوق
	۱			۱	پروین	گوشوار
					معشوق	معشوق
۱۹	۴		۲	۱	سرو، کاج، طوبی، صنوبر	قامت
۲				۵	نیشکر، شکر، لعل، سخن شیرین، قند و نمک و جان	دهان
۲				۸	بادنوروزی، نسیرین و نسترن، مشک، گل و سنبل، غالیه، سمن، عود، باغ فردوس، بازار عطاران، آهوان تثار	رنگ و بو
				۱	نبات، خنده‌ی شوفه	تبسم
				۳	چشمه حیوان، به، سیب سیمین	چاه زرخدان

		۱		۴	گل و سنبل، شب و روز، عنبر و بنفشه، عبیر، کمند، شمس، شبه، مشک	زلف و بناگوش
			۱	۲	قوس، هلال، کمان، سحر مبین	ابرو
		۱	۱		تذرو، کبک	راه رفتن
۱۴		۱	۳	۴	ماه و خور، گل و گلشکر، لاله، آفتاب، نسرين، ماه، حور، ملک، سمن	روی
				۱	سپیم و سمن	بر و دوش
				۱	رغوان و گل	دست و ساعد
ساخت‌های تفضیلی				تشبیه تفضیل		
بافت کلام	تجاهل	تشبیه منفی و سلبی	وجه شبه تفضیل	تشبیه استغنا	مشبه به	مشبه
	۳۰	۶۴	۳	۲۷	هلال، آفتاب، سرو، نرگس، گل، شمع، ستاره، صبح، ماه و پروین، ماه و خور، ارغوان و یاسمن، گلستان، شیرین، حور، نبات، لعل، فرشته، صنوبر، نهال، زنبور، شقایق دختران، مصر، طاووس،	معشوق
	۴				عنبر و گل، عبیر، نسیم صبح، بوی بهشت	نفس معشوق
	۲	۱		۳	سرو، کاج، طوبی، صنوبر	قامت
	۴		۱	۱	نیشکر، شکر، لعل، سخن شیرین، قند و نمک و جان	دهان
	۶	۲	۱		بادنوروزی، نسرين و نسترن، مشک، گل و سنبل، غالیه، سمن، عود، باغ فردوس، بازار عطاران، آهوان تتر	رنگ و بو

۶	۱	۱	۲	ماه و خور، گل و گلشکر، لاله، آفتاب، نسرين، ماه، حور، ملك، سمن	روی
		۱	۱	گل، لاله و ريحان	چشم
۲			۱	چشمه حيوان، به، سيب سيمين	چاه زنخدان
۷		۱	۱	گل و سنبل، شب و روز، عنبر و بنفشه، عبير، كمند، شمس، شبه، مشك	زلف و بناگوش
۱			۱	خال اختر، غاليه	خال
		۱	۱	لولو، طوطی	سخن
		۱	۱	نبات، خنده‌ی شوفه	تبسم
۱		۲	۱	قوس، هلال، كمان، سحر مبین	ابرو
				تذرو، كيك	راه رفتن
۱				سيم و سمن	بر و دوش
					دندان
				ارغوان و گل	دست و ساعد
۱				گلاب	عرق

عوامل زیباشناسی تشبیه تفضیل در اشعار سعدی

تشبیه تفضیل یکی از راه‌هایی است که به وسیله‌ی آن تشبیهات مرده و کلیشه‌ی، جان تازه می‌یابد، علاوه بر اینکه خود یکی از شیوه‌های نوسازی می‌باشد، دیگر ابزارهای نوسازی چون: تشبیه مضمّر، مشروط، ... را نیز در خود گنجانده است. در بیشتر ساختهای تشبیه تفضیل موجود در شعر سعدی، وجه شبه و ادات تشبیه محذوف می‌باشد و این امر خود به غنای تصویر و زیبایی تشبیه کمک کرده است، یعنی هر اندازه تشبیه مبهم‌تر باشد، ذهن پس از رفع ابهام و گره‌گشایی لذت بیشتری می‌برد.

نکته آخر این که فراوانی کاربرد تشبیه، بستگی به صامت‌ها و مصوت‌هایی دارد که در پایان کلمه قافیه یا ردیف است. جدول زیر فراوانی و تعداد تشبیه تفضیل را براساس آوای پایانی کلمه‌ی قافیه یا ردیف نشان می‌دهد.

صامت پایانی کلمه قافیه یا ردیف	تعداد تشبیه تفضیل
الف	۱۶
ت	۷۰

۵۸	د
۸	ر
۲	ز
۱۰	ش
۱	ل
۲۱	م
۲۹	ن
۷	و
۱۲	ه
۷۶	ی

نگاه به جدول بالا نشان می‌دهد که تعداد تشبیه غزل‌های پایان یافته به صامتهای "ی"، "ت" و "د" بیشتر از صامتهای دیگر می‌باشد. این بررسی نشان می‌دهد که صامتهای "ی"، "ت" و "د" توانایی و قدرت بیشتری در کاربرد این شگرد در غزل‌های سعدی دارد.

نتیجه‌گیری

تشبیه تفضیل در غزل‌های سعدی از روش‌های نوسازی تشبیهات مبتذل و کلیشه‌ای می‌باشد که جز در موارد اندک که برای نشان دادن برتری عاشق و وصف زیبایی طبیعت به کار رفته، اغلب این شگرد هماهنگ با محتوای غنایی در خدمت بیان برتری زیبایی معشوق به کار گرفته شده است.

تشبیه تفضیل در شعر سعدی دارای بازده ساخت می‌باشد که از جمله تشبیه تفضیل در قالب تشبیه مشروط، تشبیه منفی و سلبی، تشبیه مرجوع عنه، تشبیه استغنا، تشبیه ترقی، تشبیه تفضیل، تشبیه تفضیل استخدام، تشبیه تفضیل تعبیر، ساخت تشبیه تفضیل با بکارگیری شگرد بیانی تجاهل العارف و گاهی نیز شاعر قصد خود را تشبیه نمی‌داند و تشبیه تفضیل خلق می‌کند و آنگاه که شاعر وجه شبه را به صورت تفضیلی بیان می‌کند، که هر کدام به دلیل هنجارگریزی و مبالغه و نوسازی تشبیهات دارای زیبایی هستند اما زمانی که تشبیه تفضیل، ساختهای چون تشبیه مضمّر، مشروط که به نوبه خود در هنجارگریزی نقش عمده‌ای ایفا می‌کند در خدمت می‌گیرد، غنای تصویر و زیبایی بیت دو چندان می‌شود.

در پایان نیز با بررسی تشبیهات روشن شد که غزل‌های پایان یافته به صامت "ی"، "ت" و "د" توانایی بیشتری در به کارگیری شگردهای بیانی تشبیه دارند.

منابع

- آزادبلگرامی، غلامعلی (۱۳۸۲) *غزالان الهند*، تصحیح سیروس شمیسا، تهران: صدای معاصر.##
- رازی، شمس الدین محمدقیس (۱۳۷۳) *المعجم فی معاییر العجم*، تصحیح سیروس شمیسا، ج اول، تهران: فردوسی.##
- زرین کوب، حمید (۱۳۶۸) *مجموعه مقالات تهران: انتشارات علمی*.##
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۲) *شعر بی دروغ، شعر بی نقاب*، تهران: انتشارات علمی.##
- سعدی، مصلح الدین (۱۳۷۲) *دیوان غزلیات*، به کوشش خلیل خطیب رهبر، تهران: مهتاب.##
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۱) *موسیقی شعر*، تهران: آگاه.##
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۶۰) *صور خیال*، تهران: آگاه.##
- شمیسا، سیروس (۱۳۴۵) *بیان و معانی*، تهران: انتشارات فردوسی.##
- طالبیان، یحیی (۱۳۷۸) *صور خیال در شعر شاعران سبک خراسانی*، کرمان: عماد.##
- علوی، بشیر (۱۳۹۳) *نقد چهارجانبه در شعر معاصر*، تهران: شابک.##
- مجدد، امید (۱۳۹۰) «نگاهی تازه به تشبیه تفضیل»، *نشریه ادب فارسی دانشگاه تهران*، دوره ۵-۳، شماره ۱، ۲۷۵-۲۵۹.##
- وطواط، رشید الدین (۱۳۶۲) *حدایق السحرفی الدقایق الشعر*، تصحیح عباس اقبال، تهران: سنایی.###

Investigating the similarity of details in saadis sonnets

Zahra dehghani¹

Abstract

The most important and widely used category of rhetoric is simile, which is divided into different types, and detailed simile is the most important type. This article takes a fresh look at the research on the simile of elaboration in Saadi's sonnets and eleven constructions and methods of modernization of this type of simile, which include implicit, negative and negative similes, deprivation, etc. Introduces by bringing evidence. Finally, conclude the speech by stating the relationship between the content of the sonnet and the simile of its elaboration and aesthetic functions. Finally, the simile of detail in Saadi's sonnets is one of the methods of modernizing vulgar similes, which is mostly used to describe the beloved. And the finished sonnets are more like the expressive tricks used in the simile of the consonants "y", "t" and "d".

Keywords: simile, detailsimiler, comparson renovation, saadis sonnets

فصلنامه تخصصی زبان و ادبیات فارسی